

UDK 930.253.4:312(497.4 Lj.)"1857/1931"

Popis prebivalstva - neizmerno velik zaklad Zgodovinskega arhiva Ljubljana

ANDREJ STUDEN

Zgodovinski arhiv Ljubljana v svoji zelo bogati zbirki arhivskega gradiva hrani tudi zaklad neprecenljive vrednosti - v izvorniku ohranjene popisnice prebivalstva Ljubljane za leta od 1830 in z dopolnitvami do začetka 50-ih let, in za leta 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1928 in 1931. Na popotovanje po omenjenem arhivskem gradivu se bomo odpravili v spremstvu naključno izbrane klobučarske družine Pock, ki je ves čas omenjenih popisov imela v lasti hišo na Starem trgu 14, v hiši pa je tudi stanovala in imela obrtni lokal.¹

Temeljna značilnost popisa ljubljanskega prebivalstva iz leta 1830 je, da zanj ni bil določen kritični datum, to je datum, za katerega veljajo vsi podatki. Ob omenjenem popisu so štetja potekala več mesecev ali let in so podatki veljali le za dan, ko je bila popisovalna komisija na določenem kraju. Hiša na Starem trgu 14 je takrat sodila pod Mesto, imela je številko 162 in je sodila pod župnijo sv. Jakoba. Pockove so prvič popisali leta 1834. Za Josefa Pocka so vpisali, da je hišni posestnik in klobučarski mojster, da je rojen februarja 1811, da je plačeval 16 goldinarjev in 3,75 krajcarja hišnega davka in 8 goldinarjev in 3,75 krajcarja obrtnega davka. Popis v 17. popisovalnem okraju je potekal za namene vojaške konskripcije. Vseboval je posebno rubriko "klasifikacije moškega spola" (Classification des männlichen Geschlechtes), v katero so Pocka vpisali kot obrtnega mojstra. Na popisnico so vpisali Pockovo prvo ženo (Weib) Antonio, rojeno 1814. Vpisan je tudi Pockov prvorojenec Feliks (1834), ki je kmalu umrl. Popisali so še Pockovega brata Johana, ki je bil rojen avgusta 1826. Johann je bil slep na levo oko in to so še posebej zapisali v rubriko klasifikacije moškega spola. Vpisali so še sestro bišnega posestnika Mario, rojeno junija 1823.

Nato sledijo vpisi, ki lepo pokažejo, da je štetje potekalo več let. Pozneje so namreč popisani Pockova druga žena Maria (rojena leta 1820), sinovi Josef, Vinzenz, Eduard in Aloys (rojeni v letih 1839, 1842, 1846 in 1847) ter hčere Maria, Franziska in Josefa (rojene v letih

1836, 1845 in 1849).²

Po zmagi nad revolucionarji je bilo leta 1850 izvedeno zadnje štetje po sistemu vojaške konskripcije. Splošna reorganizacija uprave, ki je sledila revoluciji, pa je dokončno opustila tudi zastareli sistem vojaških konskripcij. Zakon z dne 23. marca 1857, po katerem se je izvedlo štetje 31. oktobra 1857, je v smislu moderne statistike pomenil velik korak naprej. Prvič je bil namreč določen kritični datum, za katerega, kot rečeno, veljajo vsi podatki, vpisani na ta dan. Izvedba štetja je bila zaupana političnim okrajem in občinam in ne več vojaškim oblastem. Prvič se je izvedla tudi temeljita starostna, veroizpovedna, stanovska in poklicna statistika, potem ko so bili dotlej umerodajni le vojaški vidiki. Med modernim štetjem in prejšnjimi vojaškimi konskripcijami ni bilo samo ene bistvene razlike glede njune vrednosti: glede števila prebivalstva. Obe vrsti štetja sta bili namreč na približno isti stopnji zanesljivosti.³

Družine Pock, ki naj bi nas spremljala na popotovanju po zaprašenih popisnicah prebivalstva, ob popisu prebivalstva 31. oktobra 1857 žal ne najdemo. Seznan zbranih naznanilnic za hišo na Starem trgu 14 in popisnice prvega, Pockovega gospodinjstva, namreč manjka. Ohranjeni sta samo popisnici drugega in tretjega stanovanja, ki pa sta v zelo trilem, torej zelo slabem stanju. Iz tega lahko sklepamo, da je popisnico Pockovih morda uničil zob časa. Morda se je izgnbila med prepirejavjem, bila napačno vstavljena nazaj, ali pa je ubrala kakšno drugo, nam neznano pot.⁴

Toda tudi zakon iz leta 1857 je bil v nekaterih pogledih pomanjkljiv: odločilno je namreč predvsem pristojno in ne navzoče prebivalstvo, pojem navzočega prebivalstva je slabo opredeljen, preostale rubrike pa so premalo izčrpne ipd. Zato je bil 29. marca 1869 izdan nov zakon, ki je odpravil te pomanjkljivosti. Ta zakon je veljal samo za avstrijsko polovico tedanje Avstro-Ogr-

² ZAL: Popis prebivalstva (dalje: PP) 1830 in sledi, Mesto 162. Vladislav Fabjančič je leta 1934 sestavil indeks popisa prebivalstva 1830. Indeks, ki obsega 498 tipkanih strani in ga hrani ZAL, je fonetsko urejen po abecedi, poleg imena so navedeni rojstni datum, mestni okraj in hišna številka bivališča. Fabjančičev indeks je izjemno dragoceno pomagalo. V njem, denimo, zlahka najdemo, kje sta bila popisana France Prešeren in Princičeva Julija.

³ Glej: Fran Zwitter, Prebivalstva na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936, str. 55.

⁴ ZAL: PP 1857, Mesto 162.

¹ Hiša je bila zagotovljena v lasti Pockov od 5. marca 1815, ko se kot posestnik omenja izklesovalec Klobučar Josef Pock. Leta 1938 je bila hišna posestnica Magdalena Valtenschnig, njena Pock. Glej: Vladislav Fabjančič, Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev, 1. del, Stari trg 14, Ljubljanski mestni arhivar Fabjančič je knjigo hiš sestavil v letih 1940-1943. Tipkopis hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje: ZAL).

ske in na podlagi tega zakona so nato izvajali štetja 31. decembra 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910.⁵

Marčna revolucija je tudi dokončno odpravila načelo o tajnosti statističnih podatkov in statistične publikacije so bile odlej vedno številnejše in izčrnejše. Že v decembru 1829 je bil končan prvi letnik znamenitih "Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie" s podatki za leto 1828, z večjimi ali manjšimi zamudami pa so mu sledili zvezki za naslednja leta, dokler ni bila leta 1853 starejša serija "Tafeln" (XX. in XXI. letnik za leti 1847 in 1848) končana. Novi seriji "Tafeln", ki v petih zvezkih vsebuje podatke za leta 1849 do 1865, je sledila kot glavna publikacija virov avstrijski "Statistisches Jahrbuch", ki je izhajal med leti 1863 in 1881. Po letu 1881 pa je kot osrednja zbirka virov začela izhajati "Österreichische Statistik". Ta je ostala vse do propada monarhije poglavitna zbirka statističnih podatkov, ki jih je urejene po deželah obdelala centralna statistična komisija na Dunaju (93 zvezkov stare serije do leta 1910 in 14 zvezkov nove serije od leta 1911 pa do konca monarhije, torej do leta 1918). Rezultati štetja leta 1857 so bili izčrpno objavljeni v "Statistische Uebersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich", rezultati za leto 1869 v "Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1869", lokalni rezultati poznejših štetij pa v krajevnih repertorijih; rezultati gibanja prebivalstva in tudi številni drugi rezultati štetij so v že omenjenih publikacijah "Österreichische Statistik".⁶

Pri popisovanju prebivalstva so bile najmanjše statistične enote okrajna glavarstva ter mesta s svojimi lastnimi statuti. Popisnice so se med posameznimi popisi le malo spreminjale, dodajali so nekatere nove rubrike. Po stanovanjskih enotah so popisovali priimek in ime, sorodstveno razmerje z imetnikom stanovanja, spol, datum in kraj rojstva, domovinsko pravico in državljanstvo, veroizpoved, rodbinski stan, glavni poklic in pridobitno dejavnost, to je vir preživljanja in zaslužka. Leta 1880 so uvedli rubrike o občevalnem jeziku, telesnih hihah, pismenosti.⁷ Popisovali so tudi domačo živino. Od leta 1890, ko se je popis stanovanjskih razmer razširil že na 19 večjih mest monarhije in na tiste predmestne občine, ki so bile z njimi gospodarsko in socialno tesneje povezane v enoto, je popis stanovanjskih razmer zajel tudi Ljubljano ter Spodnjo in Zgornjo Šiško, Maribor in Celovec. Leta 1900 se je popis stanovanjskih razmer razširil že na 60 krajev monarhije. Omejen popis stanovanjskih razmer je na Kranjskem poleg Ljubljane ter Spodnje in Zgornje Šiške zajel še Idrijo, v Trstu

pa so izvedli razširjeni popis stanovanjskih razmer. Leta 1910 so v Ljubljani izvedli poseben popis hiš in v nasprotju s popisi v letih 1890 in 1900 tudi razširjen popis stanovanjskih razmer. Identični popis stanovanj je bil izveden tudi v Spodnji Šiški. V Zgornji Šiški in v Idriji so izvedli samo poseben popis hiš in omejen popis stanovanj. Na Spodnjem Štajerskem pa so leta 1910 poleg mariborskih popisali hiše in stanovanja tudi v Celju, kjer pa je bil v nasprotju z Mariborom opravljen samo omejen popis stanovanj.⁸

Če se vrnemo nazaj v Zgodovinski arhiv Ljubljane in se napotimo v leto 1869, je slika, ki nam jo ponuja popis prebivalstva, taka: družinski poglavar je bil Josef Pock, klobučarski mojster in hišni posestnik, soproga Maria je skrbela za gospodinjstvo, hči Josefa in sin Karl, klobučarski vajenec (rojen leta 1854), sta bila zaposlena pri očetu, Karlova dvojčica Karolina (prav tako rojena leta 1854) pa je pomagala materi v gospodinjstvu. Mojster Pock je zaposloval še enega klobučarskega pomočnika in dva vajenca ter hišnega hlapca.⁹

Ob popisu leta 1880 se kot hišni posestnik in klobučarski mojster navaja Pockov prvorojenec iz drugega zakona Josef (rojen leta 1839). Josef je bil poročen z Magdaleno, ki je bila po izvoru s Češkega (rojena leta 1847). Imela sta dve hčeri, Magdaleno in Josefino (rojeni v letih 1869 in 1870) ter šestletnega sina Josefa (rojen leta 1874). Mati je skrbela za gospodinjstvo, hčeri pa sta obiskovali šolo. V mojstrovem gospodinjstvu so prebivali še dva klobučarska pomočnika, prodajalka v trgovini s klobuki, dekla, streho nad glavno pa so dajali še šolarki.¹⁰

Leta 1890 je Pockovo gospodinjstvo štel deset članov. Pri Pockovi ženi je tokrat v rubriki "glavni poklic" poleg njene skrbi za gospodinjstvo navedeno tudi, da je hišna posestnica. Šestnajstletni sin Josef je takrat obiskoval šolo, hčeri Magda in Josefine pa sta pomagali v prodajalni klobukov. Pri mojstru sta bila zaposlena dva nova klobučarska pomočnika, v trgovini pa je pomagala tudi nova prodajalka. Gospodinjstvo je zaposlovalo še kuharico. Iz omejenega popisa stanovanjskih razmer je razvidno, da je bilo mojstrovo stanovanje sestavljeno iz petih sob, kabineta in kulinje. Stanovanje je bilo namenjeno tudi za opravični obrat.¹¹

Ob popisu leta 1900 v hiši Josefa Pocka niso oddajali stanovanj, temveč so v njej stanovali samo še štirje ljudje. Josef Pock je odslej kot glavni poklic navajal, da je trgovec s klobuki (Huthändler) in hišni posestnik. Žena Magda je bila hišna posestnica, pomagala pa je tudi v

⁵ Zwitter, n. d., str. 55.

⁶ Ibidem, str. 45, 55-56.

⁷ Po uvedbi uličnih imen je gradivo za Ljubljano (od leta 1880) urejeno po ulicah, ulice pa po abecednem redu.

⁸ Andrej Studen, Stanovanj v Ljubljani, Ljubljana, 1995, str. 20-22.

⁹ ZAL: PP 1869, Mesto 162 (Stari trg 14).

¹⁰ ZAL: PP 1880, Stari trg 14.

¹¹ ZAL: PP 1890, Stari trg 14.

trgovini. Sin in hčeri so se odselili. Zakonec sta imela zaposleno služkinjo, pod streho pa sta vzela tudi podnajemnika, c. kr. poročnika.¹²

Ob popisu leta 1910 so v hiši prebivali samo še ostarela zakonec Poek in služkinja. Ovojna pola in naznanilnica sta za razliko od prejšnjih popisov tokrat izpolnjeni samo v slovenščini. Gotico je zamenjala latinica. Tudi Josef Poek je odšel Josip Pok.

Poseben popis hiš in razširjen popis stanovanjskih razmer nam razkriva, da hiša ni imela stranskih poslopij, da je bila namenjena tudi za obrt in da je bilo v njej trajno lastnikovo stanovanje. Njen lastnik Josip Pok, posestnik in trgovec s klobuki, je moral hišo po katastrofalnem ljubljanskem potresu leta 1895 nekoliko prezidati (adaptacija leta 1898). Hiša je bila dvonadstropna. Imela je tudi podstrešje. Krita je bila s strešno opeko, zavarovana je bila proti požaru ter priključena na mestni vodovod in kanalizacijo. V obdobju med popisoma v letih 1900 in 1910 je hišni posestnik preuredil in posodobil stanovanje v prvem in drugem nadstropju ter na podstrešju, sestavljeno iz 12 prostorov. Poleg petih sob, dveh kabinetov, dveh predsob, kuhinje in izbe za posle na podstrešju naletimo v stanovanju še na moderno kopalnico in angleško stranišče na vodno izplakovanje.¹³

Preden zapustimo dobo avstrijskih popisov prebivalstva, se nekoliko pomudimo še pri za določanje etnične strukture prebivalstva monarhije zelo sporni rubriki "občevalni jezik" (Umgangssprache), ki je botrovala številnim zapletom in mednarodnim sporom. Rubriko vsebujejo ljudska štetja v letih 1880, 1890, 1900 in 1910.

V ogrski polovici monarhije so popisovali tudi "materinski jezik" prebivalstva, v avstrijski polovici pa so popisovali le občevalni jezik, torej jezik, ki ga posameznik uporablja v "navadnem občevanju". Oblasti so sicer ves čas poudarjale, da kategorija občevalnega jezika ni istovetna z nacionalno. A podatki o občevalnem jeziku so v resnici ves čas šeli za ugotavljanje nacionalnih razmer v posameznih narodno mešanih območjih in ob ljudskih štetjih so nastajali silno ostri politični spopadi - pri nas med Slovenci in Nemci oziroma Italijani. Številke in statistike o etnični pripadnosti prebivalstva v stari Avstriji, ki se je otepala s hudimi nacionalnimi problemi, so torej imele tudi politično razsežnost. Bile so orodje moči, s katerim so oblasti zelo skrbno ravnale. Prav zaradi te vloge pa se nam ob narodnostnih statistikah odpirajo številni problemi.

Z analizo rezultatov ljudskih štetij si torej lahko ustvarimo le približno sliko etnične strukture prebivalstva. Vpisi na izvirnih naznanilnicah popisov prebivalstva, ki so ohranjeni za Ljubljano, nam kažejo številne primere, v katerih se jezik ne

njema z narodnostno pripadnostjo. Številni Ljubljanci vprašanja o občevalnem jeziku niso dobro razumeli in nekateri so navedli vse jezike, ki so jih dobro ali vsaj delno obvladali: npr. slovenščino, nemščino, madžarščino, italijanščino. Številne ljubljanske družine so navedle nemščino in slovenščino, ker so v družini v resnici uporabljali oba jezika, od mestnega uradnika pa je bilo odvisno, katerega od navedenih jezikov je pri obdelavi zbranih podatkov upošteval, katerega pa prečrtal. Med popisi so bili poleg tega tudi pritiski na uradništvu, pritiski delodajalcev na zaposlene - npr. na služkinjad ipd. Kot zanimivost naj še omenim, da je bila ob popisu leta 1880 med prebivalstvom še zelo močna zavest o deželni pripadnosti. V Ljubljani je namreč zelo veliko stanovalcev v rubriko "občevalni jezik" navedlo, da govorijo kranjsko. Ob poznejših popisih pa so bili tovrstni vpisi vedno redkejši.¹⁴

V tem kontekstu se zdi še posebno zanimiv izbrani primer klobučarja in hišnega posestnika Josipa Poka. V predpotresnih popisovalnih letih 1880 in 1890 je naznanilnico izpolnil v nemškem jeziku, leta 1900 napol nemško in napol slovensko, leta 1910 pa v slovenščini. Josip Pok ali Josef Poek je ob prvih treh popisih uporabljal nemško, ob zadnjem pa, kot smo videli, slovensko različico svojega imena in priimka. Leta 1880 in 1890 je zase, za svojo ženo Magdo, sina Josefa ter hčeri Magdaleno in Josefino vpisal kot občevalni jezik nemščino. Vsi trije otroci so se že pred letom 1900 odselili. Josef Poek je ob prvem popotresnem popisu zase in za svojo ženo navedel slovenščino, leta 1910 pa nemški in slovenski jezik. Magistratni uradnik je pri obdelavi podatkov prečrtal nemščino.¹⁵ Kot zanimivost naj še omenim, da se je Poekova najstarejša hči Magdalena kmalu po katastrofalnem ljubljanskem potresu leta 1895 omožila s premožnim odvetnikom, celjskim Nemcem, dr. Ottom Valentschagom. Zanj je tako leta 1900 kot tudi 1910 kot občevalni jezik navedena nemščina.¹⁶

Splošna značilnost ohranjenih popisnic prebivalstva za dobo prve jugoslovanske države je, da so podatkovno mnogo siromajše od popisnic zadnjega avstrijskega ljudskega štetja. Prvi popis stanovanj, poslovnih prostorov in vsega navzočega prebivalstva so v Ljubljani izvedli 20. decembra 1921. Posestnica hiše na Starem trgu 14 je bila ovdovela Magdalena Pok. Poleg služkinje je v gospodinjstvu prebivalo še pet

¹⁴ Glej: Studen, n. d., str. 109-120.

¹⁵ ZAL: PP leta 1880, 1890, 1900 in 1910, Stari trg 14. Dodam naj še, da je bil Josip Pok rojen v Ljubljani, žena Magda (rojena Hasak) pa v kraju Matfersdorf, ki je sodil v politični in sodni okraj Reichenberg na Češkem.

¹⁶ Več o tem glej: Andrej Studen, "Poskus mikroraziskave dveh ljubljanskih hiš, njunih stanovanj in stanovalcev", *Sinteza* 83, 84, 85, 86, okt. 1990, str. 171, ter isti, "Nekaj drobtin o vili v Šubičevi ulici 10 (o njenem nastanku, strukturi in prvih lastnikih)", *Borec*, letnik XLII, št. 1, 1990, str. 148.

¹² ZAL: PP 1900, Stari trg 14.

¹³ ZAL: PP 1910, Stari trg 14.

podnajemnikov: Italisti Čulić, jurist, Josip Šenk, sodniški kandidat, inž. Igo Pehani, rudarski nadkomisar, dr. Avguštin Arselin, tajnik delavske zavarovalnice zoper nezgode in Ernest Rosina, avskultant pri deželnem sodišču. Hišna posestnica je v pritličju hiše oddajala prostore trgovcu z galanterijo na drobno (Golle & Comp.) ter klobučarju Andreju Jamniku.¹⁷

31. januarja 1928 je ljubljanski mestni magistrat izvedel poskusni popis prebivalstva. Prebivalci so morali izpolniti naznanilnice v treh dneh, nato so jih morali oddati na policijski stražnici. Hišna posestnica Magdalena Pok je poleg služkinje imela na stanovanju še štiri podnajemnike - ti so bili: Franz Lipach, režiser Narodnega gledališča v Ljubljani, Vjočeslav Travin, slušatelj ljubljanske univerze, Alojzij Maurer, železniški uradnik in Ivo Capuder, knjigovodja.¹⁸

Splošna državna statistika je 31. marca 1931 izvedla še zadnji popis v prvi jugoslovanski državi. Za Pokovo hišo na Starem trgu 14 sta se ohranila dva družinska lista, v hiši so torej oddajali dve stanovanji. Posestnica hiše je bila Magdalena Vallentschag, rojena Pock. Zanimivost tega popisa je, da so uvedli posebni rubriki: "narodnost" in "materinski jezik".¹⁹

S tem smo potep po bogatem gradivu ljudskih štetij končali. V izvorniku ohranjeno gradivo nima samo velikega pomena za slovensko zgodovinsko, temveč je zaradi svoje izjemnosti temeljnega pomena tudi za širši, srednjeevropski prostor. Zato lahko samo upamo, da bo to bogato in zanimivo gradivo poleg domačih raziskovalcev v prihodnosti pritegnilo tudi tuje strokovnjake.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE VOLKSZÄHLUNGEN, EIN UNERMESSLICHER SCHATZ DES HISTORISCHEN ARCHIVS LJUBLJANA

Der Autor stellt in seinem Beitrag Archivgut von unschätzbarem Wert dar: die im Original erhaltenen Fragebögen der Bevölkerung von Ljubljana für die Jahre 1830 und mit Ergänzungen bis zum Beginn der fünfziger Jahre, 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1928 und 1931. Das Archivgut wird im *Historischen Archiv Ljubljana* (Zgodovinski arhiv Ljubljana) verwahrt. Der Autor stellt die wesentlichen Charakteristika dar und weist auf die Unterschiede zwischen den einzelnen Volkszählungen hin.

SUMMARY

POPULATION CENSUSES - AN INVALUABLE ASSET OF THE HISTORICAL ARCHIVES OF LJUBLJANA

The author presents an overview of the priceless records of the Archives of Ljubljana constituted by: the preserved original sheets and papers of the population census conducted in Ljubljana in 1830, with additional entries up until the 1850s, and in 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1928 and 1931. The records are kept in the Historical Archives of Ljubljana. The author outlines the main characteristics of the censuses and points out the differences between the individual censuses.

¹⁷ ZAL: PP 1921, Stari trg 14.

¹⁸ ZAL: PP 1928, Stari trg 14.

¹⁹ ZAL: PP 1931, Stari trg 14.

